

תזכיר הצעת חוק איסור התערבות גנטית (שיבוט אדם ושינוי גנטי בתאי רבייה) (תיקון**מס' 2), התשס"ט-2009 – בין דחיה להכרעה מוסרית****רקע**

ההתפתחות הטכנולוגית של שני העשורים האחרונים בשדה הביו-טכנולוגי אפשרה למדענים לשבט באופן מלא יונקים חיים. המקרה הראשון והמפורסם ביותר אשר התרחש בשנת 1996 היה שיבוט של הכבשה דולי. מאז עברו 13 שנים ונראה כי היום בו מעשית ניתן יהיה לשבט אדם נמצא בפתח דלתנו. החשש מפתיחתה של "תיבת פנדורה" שכזו הצית עוד בעשור הקודם דיונים רבים, מדעיים ואתיים כאחד בדבר שיבוט אדם ולגיטימיות המחקר בנושא שיבוט בכלל.

נקדים ונאמר, המחקר המדעי בנושא שיבוט איננו מחקר שבהכרח נועד להביא, כמטרת-על, לשיבוט אדם. בהכללה גסה ניתן לומר, כי המחקר עשוי לפסוע בשני נתיבים מרכזיים. הראשון, וממנו החשש המרכזי בהקשר של בני-אדם, הוא השיבוט לצרכי רבייה. שיבוט שכזה נועד ליצור אדם הזהה במטען הגנטי שהוא נושא לאדם אחר (שיבוט של הכבשה דולי נעשה באופן זה). שיבוט מסוג זה נבדל באופיו משיבוט למטרות רפואיות, הגם שקו דק מפריד ביניהם. ההבדל המרכזי הוא בכך שבמסגרת השיבוט למטרות רפואיות העובר שנוצר במעבדה, מתקיים מספר ימים בלבד, עד אשר מוציאים ממנו תאי-גזע ובכך בעצם הורגים אותו. תאי גזע אלו יכולים לשמש לאחר-מכן להחלפת תאים פגומים אצל חולים, תוך התאמה מיטבית ומלאה.¹

במובנים רבים וכדי לפשט את האבחנה בין שני סוגי השיבוטים, ניתן לדמותה לאבחנה הקיימת בין פיתוח גרעין לצרכים צבאיים (נשק גרעיני) לבין פיתוח לצרכים אזרחיים. ברגע שיש בידי מדינה הידע לפתח גרעין לצרכים אזרחיים, היא מצויה צעד אחד לפני היכולת לפתח גרעין לצרכים צבאיים. בעוד שהראשון נושא עימו יתרונות רבים למשק האנרגיה הרי שהשני יכול להביא לחורבן האנושות. האם נגביל עקב כך את פיתוח הגרעין בכלל? או שמא

¹ Susan M. Rhind et al., *Human Cloning: Can It Be Made Safe?*, 4 NAT. REV. GENET. 855, 862 (2003).

נגביל רק את הפיתוח לצרכים צבאיים, הגם שברור כי בין מדינות המחזיקות בידע הדרוש לפיתוחו לצרכים אזרחיים לבין השגת יכולות צבאיות, מפריד כפסע בלבד?²

מכאן קל להבין את הקושי הטמון בנושא. מחד נראה שאין זה רצוי להגביל את החופש המדעי, במיוחד במקום בו הוא פועל לקידום הרפואה ולרווחתם של בני האדם. מאידך, הטכנולוגיה אותה המדע מפתח לצרכים חיוביים, יכולה בשלב יותר מאוחר להגיע לידיים הלא נכונות ואלה ינצלו אותה ניצול שלילי. ניצול שכזה יכול להוביל לקטסטרופה בקנה מידה בינלאומי ולפגיעה באושיות המוסר והאתיקה.³ כך דמיינו מצב של "מנהיג מטורף" (וכפי שההיסטוריה תעיד לא חסרים כאלה) המשבט בני-אדם רק כדי שישמשו לו לצבא, שיבוט המתבסס על טכנולוגיה שפותחה במקור לצרכים רפואיים.

התמודדות המחוקק

על-רקע הדברים המתוארים לעיל, החלו מאמצע העשור הקודם להופיע כ"פטריות אחרי הגשם", הסדרים חקיקתיים רבים התוחמים את המחקר בנושא שיבוט לגבולות מוגדרים (זאת בדרך כלל מבלי לשלול אותו באופן מוחלט). הדיון הער בנושא לא פסח על ישראל ובשנת 1999 נחקק חוק איסור התערבות גנטית (שיבוט אדם ושינוי גנטי בתאי רבייה), התשנ"ט-1999. **חוק זה קבע מכסת זמן של חמש שנים ממועד חקיקתו, בה לא יתאפשר שיבוט לצרכי רבייה בבני-אדם.** קביעת איסור השיבוט לצרכי רבייה מחד ותחימתו בזמן קצוב תוך הימנעות מאיסור שיבוט מכללל מאידך ביטאו את רצון המחוקק לאזן באופן נכון בין ההזדמנות המחקרית והרפואית לבין הסכנות המוסריות והאתיות כמתואר.

עם תום התקופה הראשונה, בשנת 2004, התקבל לאחר דיונים בכנסת, תיקון לחוק במסגרתו הווארך תוקף החוק בחמש שנים נוספות.⁴ בדברי ההסבר להצעת התיקון נכתב כי הארכה נוספת נדרשת:

"בשל העובדה שהחששות וחוסר הידע בדבר ההשלכות של יישום טכנולוגיית השיבוט לצורכי הולדה של בני אדם עדיין קיימים. הדיון העולמי בענין השיבוט נמשך, וביתר שאת. בשלוש השנים האחרונות התקיימו דיונים בועדה המשפטית של האו"ם בדבר ניסוח אמנה בין-לאומית שתאסור על שיבוט אדם לצורכי הולדה.

² על הגבול הדק המפריד בין תכניות גרעין לצרכים אזרחיים לתכניות גרעין לצרכים צבאיים ראו: William J. Broad, *The Thin Line Between Civilian and Military Nuclear Programs*, NY TIMES, December 5, 2007.

³ באינטרנט: www.nytimes.com/2007/12/05/world/middleeast/05weapons.html?ref=middleeast.
³ ראו למשל: George J. Annas, *Why We Should Ban Human Cloning*, 339(2) NEW ENGL. J. MED. 122 (1998).

⁴ חוק איסור התערבות גנטית (שיבוט אדם ושינוי גנטי בתאי רבייה) (תיקון מס' 1), התשס"ד-2004, ס"ח 340.

בשונה מהמצב שהיה טרם חקיקת החוק קיימים מדענים שונים ואף כתות הטוענים כי ביכולתם ובכוונתם לשיבוט אדם, כך שנראה שהצורך בקביעת איסור על שימוש בטכניקה זו, כל עוד לא ברורות השלכותיה וכל עוד לא פגו הסכנות שביישום בלתי זהיר שלה, קיימים וביתר שאת ואולם זאת לצד דיון ובחינה מתמדת של הפוטנציאל הגלום בטכניקות שיבוט אחרות.⁵

במסגרת הדיונים בוועדת המדע והטכנולוגיה של הכנסת בנוגע להארכה האמורה של החוק, שבה ועלתה השאלה מדוע בעצם לקבוע איסור זמני באשר לשיבוט לצרכי רבייה ולא איסור קבוע:⁶ שהרי שיבוט לצרכי רבייה נתפס כיום כפסול בידי מרבית מגזרי החברה הישראלית, ואין מי שיחלוק על הצדקת האיסור. יתרה מזו, מסקירה משווה שהוגשה לוועדה, הנוגעת לשיבוט אדם ומחקר בתאי גזע, עלה כי כמעט בכל מדינות אירופה ובארצות-הברית קיים כיום איסור קבוע לשיבוט אדם לפחות למטרות רבייה ובחלקן אף מגבלות על המחקר ככלל.⁷ עם-זאת הוועדה החליטה לבסוף להעביר לקריאה שלישית הצעה לתיקון החוק, כך שהאיסור יוארך באופן זמני בלבד, אך בפסקת המטרה יועבר מסר נורמטיבי חריף יותר מבעבר בדבר ההתנגדות לשיבוט לצרכי רבייה, וזאת מבלי להתייחס בגוף הפסקה לכך שהאיסור בפועל נותר זמני.⁸ כך קובע סעיף המטרה בחוק:

"מטרתו של חוק זה למנוע שיבוט לצרכי רבייה בבני אדם על ידי קביעה שלא יתבצעו סוגים של התערבות גנטית בבני אדם וזאת לאור ההיבטים המוסריים, המשפטיים, החברתיים והמדעיים של סוגי ההתערבות האסורים, והשלכותיהם על כבוד האדם, ולשם בחינת מדיניות בנוגע לסוגי ההתערבות האסורים לאור היבטים אלה, תוך התחשבות בחופש המחקר המדעי לצורך קידום הרפואה."

עתה, עם פקיעת תוקף החוק בפעם השניה, הגיש משרד הבריאות תזכיר הצעת חוק המציע להאריך את תוקפו בחמש שנים נוספות. בדברי ההסבר לתזכיר מופיעים אותם הנימוקים כפי שפורטו בהצעת התיקון משנת 2004. היה והצעת החוק תתקבל, תהיה זו הפעם השלישית בה החוק ייכנס לתוקף מוגבל בזמן.

ככלל, המחוקק קובע "הוראות שעה" כאשר איננו משוכנע כי החוק מייצג הסדר נורמטיבי טוב. זה גם המסר העובר לציבור ולשאר הרשויות מעצם הגדרתו של הסדר כ"זמני". יתר על כן, בית המשפט נמנע לרוב מלהעביר ביקורת שיפוטית מקום בו מדובר בהוראת שעה מתוך הנחה כי המחוקק טרם הכריע סופית בסוגיה ועודנו בוחן אותה.⁹ מכאן

⁵ דברי ההסבר להצעת החוק מופיעים ב:

www.knesset.gov.il/Laws/Data/BillGovernment/74/74_All.html

⁶ פרוטוקול ישיבה מס' 62 של ועדת המדע והטכנולוגיה, הכנסת ה-16, (9.3.2004) (להלן: הפרוטוקול).

⁷ שם, בעמ' 7; ראו גם עו"ד גלעד גולדנברג, שיבוט אדם ומחקר בתאי גזע- סקירת חקיקה בעולם:

www.medethics.org.il/articles/ASSIA/ASSIA75-76/ASSIA75-76.11.asp

⁸ הפרוטוקול, לעיל ה"ש 6, בעמ' 17-22.

⁹ בג"צ 24/01 רסלר נגד כנסת ישראל, פ"ד נ"ו(2) 699, פס' 15-17 לפסק דינו של השופט מצא (2002).

שבענייננו קביעת איסור השיבוט לצרכי רבייה כאיסור זמני בפעם השלישית, עשויה אף היא לשדר מסר שכזה: היינו כי המחוקק איננו משוכנע שמדובר בהכרעה נורמטיבית נכונה, לכאן או לכאן. מצב כזה פוגע כמובן גם בוודאות המשפטית ובנוסף עשוי להוביל את המתבונן מהצד למסקנה כי המחוקק לא מתנגד באופן נחרץ לשיבוט למטרות רבייה.

המבקשים לקבוע את ההסדר כזמני מנמקים את החלטתם בחוסר הרצון להגביל את המחקר המדעי.¹⁰ נראה גם כי בעורפם נושף לזבי של מדענים החושש מהגבלות גורפות מידי כפי שעשויות להיות מגולמות בהסדר מוחלט. בצד זאת נראה כי אף תומכי ההסדר אינם חולקים על הפגם המוסרי הקיים בשיבוט לצרכי רבייה.

לנוכח הבעייתיות של הסדרה זמנית, ועל רקע החששות האמורים, נשאלת השאלה האם לא ראוי היה לחדד בגוף החוק את ההבדלים בין מחקר לצרכי רפואה לבין מחקר לצרכי רבייה ולקבוע לגבי האחרון בלבד איסור מוחלט וקבוע?

תחת מעטה הערפל שיוצר הנימוק של "הפגיעה במחקר המדעי" מתקשה המחוקק להבחין שבפניו מצויה הלכה למעשה הכרעה ערכית-מוסרית. ראשיתה של ההכרעה, בשאלה מהי עמדתו בנוגע לשיבוט לצרכי רבייה. במידה שמדובר בעמדה שלילית ביחס להכרעה זו, על המחוקק להמשיך ולבחון את השאלה עד כמה הוא מוכן להגביל את המחקר המדעי בנושא? המחוקק שלנו בחר לענות על שתי השאלות באופן הפשוט ביותר. בפסקת המטרה בחר להביע התנגדות נחרצת לשיבוט לצרכי רבייה אולם במקביל, בהיות ההסדר זמני, הותר פתח רחב לאפשרות כי שיבוט כזה יבוצע בפועל ביום מן הימים. אם כך, מה הועילו חכמים בתקנתם?

יתר על-כן, בהיות ההכרעה ערכית בעיקרה, לא ברור כיצד חלוף הזמן צפוי להקל על קבלת החלטה בנושא ומהם הנתונים החסרים למחוקק לשם כך. אנו מצפים מהמחוקק לקבוע הכרעות בנושאים ערכיים, וזהו דבר של יום ביומו עבורו. בעת חקיקת החוק בשנת 1999 נקבע כי צריך לאפשר זמן לקיום דיון מוסרי בנושא. דיון מעמיק ורציני שכזה לא התקיים ככל הידוע, בתקופת הזמן הראשונה וגם לא אחרי התיקון ב-2004. זאת ועוד, יש לציין שממילא הסדר חקיקתי קבוע איננו מהווה סוף פסוק. על-רקע זה מתמיהה אף יותר התעקשות המחוקק, בכל פעם מחדש, להגביל את החוק בזמן. אם לפתע יתרחש שינוי משמעותי באחד

¹⁰ הפרוטוקול, לעיל ה"ש 6, בעמ' 12.

מהתחומים העשויים להשפיע על ההסדר תמיד ניתן יהיה לשנות את החוק ברוח אותה מגמה כפי שנעשה במקרים רבים אחרים, בנושאים פחות חשובים.

לסיכום נראה שכל "הארכה זמנית" נוספת של החוק משדרת מסר פגום החותר תחת מטרת החוק. כלומר, המתבונן מהצד עשוי לחשוב כי המחוקק כלל לא בטוח שההסדר המוצע הוא הסדר נכון נורמטיבית. לא פעם נאמר כי הכרעה, גרועה ככל שתהיה, עדיפה על-פני העדר הכרעה. עושה רושם שהמקרה בו עסקינן עשוי מהארכה להפוך למקרה מהסוג הזה, עד כדי כך שתתפשט עמימות בהכרעה המוסרית המוסכמת כיום, לפיה שיבוט אדם לצרכי רבייה הינו פסול.

אדי גלזמן.